

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ПЕДОЛОГІВ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В 20–30-Х РР. ХХ СТ.

У статті розглянуто та проаналізовано основні підходи, форми та особливості роботи педологів у системі соціального виховання в 20–30-ті рр. ХХ ст., наведено деякі приклади педологічного вивчення дитини, а також подано образ соціального вихователя відповідно до педологічних концепцій. Визначено можливості застосування досягнень системи соціального виховання минулого століття в сучасній системі освіти й виховання.

Ключові слова: індивідуальна справа, педологічна думка, саморозвиток, соціальна адаптація, соціальне виховання.

На початку ХХ ст. дитина вперше опинилася в центрі педагогічних систем, наука почала опікуватися тим, як створити відповідні педагогічні умови для забезпечення розвитку її здібностей і можливостей. Ці тенденції оновлення й реформування систем освіти з позицій розвитку дитини передбачали як розвиток, так і деструкцію освіти; ці процеси стосувалися традиційної школи і проходили з різним ступенем інтенсивності в різних країнах, а на їхніх руїнах вибудовувалися нові парадигми освіти, нові школи, які через зміст і організацію освіти спиралися на розвиток дитини, активізацію, самоорганізацію, діяльність, саморозвиток, вміння пристосовуватися до життя, до навколишнього середовища.

Слід зауважити, що такі процеси тісно пов'язані з розвитком педоцентричного напрямку педагогіки, що своїм корінням сягає загального контексту світової педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст. Його яскравий представник Я. Мамонтов писав: “Право дитини на вільний розвій, незалежний від наших індивідуальних та соціальних ідеалів, є наслідком історичного розвою педагогічних ідей і кінцевим висновком довгих педагогічних шукань. Зміст цього права полягає в тому, що процес виховання повинен бути, насамперед, натуральним життєвим процесом дитини” [5, с. 37].

Багато педагогів того часу, таких як Я. Мамонтов, Я. Чепіга, були прихильниками ідей педоцентризму, що в цілому збігалось з головним напрямом діяльності офіційних органів освіти, всією державною шкільною політикою.

Зазначимо, що аналіз досліджуваної літератури, у тому числі праць І. Болотникової, С. Болтівця, Л. Вовк, Н. Дем'яненка, О. Джуринського, Л. Дуднік, М. Євтуха, Д. Ніколенка, О. Сухомлинської та інших, дає нам можливість стверджувати, що поступово почався процес становлення педології не тільки як молодій науки про вивчення дитини, а і як навчальної дисципліни, якій у загальнопедагогічній підготовці вчителя, зокрема працівника соціального виховання, відводилось одне із центральних місць, адже з появою педологічних досліджень, які поєднували елементи вікової психології, фізіології та шкільної гігієни, не обминаючи також проблеми

засвоєння змісту освіти, необхідно було розширювати зміст фахової підготовки вчителя, зокрема в галузі знання дитячої природи.

Метою статті є вивчення педологічної спадщини початку ХХ ст. та визначення основних підходів, форм та особливостей роботи в системі соціального виховання та шляхів використання цього педологічного досвіду в сучасній освіті.

У Декларації про соціальне виховання дитини, прийнятій Наркомом України у липні 1920 р., підкреслювалося, що саме педологи аргументовано довели, що кожному дитину “слід розглядати як особливу істоту, яка вимагає спеціального ставлення до себе – відповідно до тих психофізичних особливостей дитячого організму, які різко відрізняють дитину від дорослого” [1, с. 462].

На думку багатьох педологів того часу, серед яких О. Попов, декларація про соціальне виховання вперше стала декларацією прав дитини, оскільки вона поставила своїм завданням “охопити правильно – поставленим єдиним вихованням все життя кожної дитини, реалізувати, нарешті, “права дитини”, а не тільки висмоктувати з неї виконання її “обов’язків” [4].

Слід визнати, що система соціального виховання, яка була панівною на той час, – результат чистої модернізації освіти на засадах комуністичної ідеології більшовицького гатунку. Педагогічна наука ставила нову проблему виховання – виховання не в сім’ї і школі, а виховання соціального, громадського, тобто “сімейні” функції повинен був взяти на себе весь соціальний організм, утворюючи таким чином нову соціальну функцію – соціальне виховання [1]. Та не всі педагоги-вчені поділяли принципи соцвиху. Так, Я. Мамонтов намагався підкреслити “право держави” і “право дитини”, привертаючи увагу педагогічної громадськості до проблеми “біологічної прив’язаності” дитини до сім’ї. Він зазначав, що педагогічний ідеал повинен бути так побудований, щоб природний розвиток дитини і її індивідуальні ознаки мали б у ньому своє найвище вираження, надаючи великого значення педагогічній творчості вихователя у процесі соціального виховання [5, с. 73].

Відзначалося також, що основною і єдиною формою соціального виховання повинна стати не школа, а дитячий будинок, “де дитина живе зі своїми молодшими й старшими товаришами, зі своїми вихователями, де вона в дружній комуністичній спілці з подібними собі істотами росте, розвивається й навчається жити...” [1, с. 461].

Саме представники педології наголошували, що для досягнення успіхів у педагогічному процесі необхідно знати особливості дітей, з якими проводиться робота, особливо з тими, які перебувають у дитячому будинку та вимагають індивідуального підходу після детального їх вивчення.

Отже, систематичне введення індивідуальної “справи” кожної дитини, заснованої (побудованої) на педологічному вивченні дитини, за словами Б. Ольшанського, щонайкраще допомагає отримувати позитивні результати в педагогічному процесі [6].

Зазвичай така справа містила такі розділи:

- 1) формуляр вихованця;
- 2) життя вихованця в минулому (до дитячого будинку);
- 3) життя вихованця в теперішній час;
- 4) висновок.

З особових справ вихованців дитячого будинку можна було дізнатися про життя дитини в минулому, теперішнє життя, про поведінку, фізичний, розумовий розвиток. Після детальної характеристики дитини у справі давався висновок щодо відповідності фізичного та розумового розвитку дитини встановленим віковим нормам, а також про ступінь соціальної адаптації дитини в дитячому колективі. У кінці пропонувалися поради та заходи лікувального, організаційного та педагогічного характеру [6].

Таким чином, накопичуючи серйозну базу даних про кожну дитину, працівники дитячих будинків закладали фундамент майбутньої успішної роботи з такими дітьми.

Слід додати, що педологи наголошували на необхідності злиття так званого “дошкільного виховання”, школи та позашкільної роботи з дітьми для вирішення величезної проблеми педагогіки й життя, коли школа перестане бути просто школою для здобуття знань із шкільних підручників.

Окремим, але одним із найважливіших видів роботи, на думку педологів, можна назвати роботу з “важкими дітьми”, яку вони здійснювали як з цими дітьми, так із їхніми педагогами та батьками з метою виявлення причин такого “важкого виховання” та розробки сумісних заходів щодо поліпшення навчання й поведінки окремої дитини.

Для проведення таких заходів у навчально-виховному процесі, які б мали приносити користь усім учасникам, потрібно було поширювати основи педології серед педагогів та батьків через організацію педолого-педагогічних консультацій, кабінетів. Такі консультації проводилися не тільки у школах, а й у дитячих будинках. Під час проведення як колективних, так і індивідуальних консультацій, велися педологічні дослідження, педколектив надавав поради і розробляв заходи щодо окремих дітей у певних ситуаціях. Консультації проводилися регулярно з обов’язковою участю лікаря та педолога, в деяких складних випадках консультації відбувалися не менше ніж 3–4 рази протягом навчального року [4].

Робота з такими дітьми в 1920–1930-ті рр., як зауважував А. Залкінд, була справжнім творчим підходом, що вимагав від вихователів більше уваги, більше ініціативи, реальної виховної творчості [2]. Ці детермінанти залишаються головними й зараз у роботі з тяжкими дітьми, адже змінюється час, умови, але діти як потребували уваги, любові, турботи, так і сьогодні прагнуть цього, приховуючи свої бажання під маскою “поганої поведінки”.

Б. Ольшанський, наприклад, встановив деякі причини втеч з установ для соціально занедбаних дітей:

- 1) зв’язок дітей з “негативним оточенням” того міста, де вони перебували більш-менш тривалий час, та своєрідна “етика”, що існує серед безпритульних: “етика” штовхає їх знов до вулиці, щоб украсти, продати;

2) міцно засвоєні звички до абсолютно незалежного життя, що закріпилися протягом часу перебування на вулиці: “мені нудно у вас...” [7].

А сьогоденна ситуація в суспільстві погіршила життя таких дітей: розподіл суспільства на багатих та бідних, поява безлічі розваг, що часто ламають дитячу психіку, конфлікти між дорослими та дітьми. Одну з причин цього Б. Ольшанський сформулював так: “Зрозуміло, що наші установи не можуть задовольнити всі потреби стажованого безпритульного; мало того, педагоги в переважній більшості не вміють і не ставлять своїм завданням утворення в колонії підвищеного настрою, що імпонував би піднятій емоційності наших дітей” [7, с. 12].

Дослідник пропонує педагогам учитися створювати мажорну атмосферу: “Підвищену емоційність безпритульних не слід подавляти, а, навпаки, треба лише скерувати здоровою течією, даючи дітям багатий і різноманітний матеріал для збудження здорової дослідничої цікавості й трудової активності, що повинна знаходити виявлення в праці майстерень, вільних клубних роботах, навчанні тощо” [7, с. 13].

Б. Ольшанський наголошував, що дитячі установи, які надають дітям допомогу та їжу, повинні намагатися затримати таких дітей у своїх стінах якомога довше. Це потрібно для того, щоб мати можливість ознайомити цих занедбаних дітей зі звичками культурного життя в колективі, дати певну роботу і простежити, як вони ставляться до неї, як виконують її, як себе почувають в іншому соціальному статусі. Діти мають бути ізольованими від зовнішнього впливу вулиці, а зв’язок з оточенням повинен бути організований через екскурсії, концерти, подорожі [8].

Досвід полтавської колонії ім. М. Горького під керівництвом видатного педагога А. Макаренка довів, що організувати повноцінне яскраве життя малолітнім правопорушникам реально. Зараз можна знайти поодинокі приклади такої самовіддачі, організаторських і творчих здібностей керівників і вихователів колоній, враховуючи той факт, що держава та окремі підприємства намагаються створювати такі матеріальні блага, про які А. Макаренко та його послідовники могли тільки мріяти.

Як відомо, атмосфера оптимізму створювалася педагогами в колоніях А. Макаренка. “Стояти на місці, задовольнитися певним досягненням у роботі – не можна: це веде до повного занепаду колонії... потрібні яскраві перспективи, що захоплювали б дітей... настрої в колонії повинен бути завжди до певної міри підвищений, збуджений”, – писав А. Макаренко [3, с. 15]. При цьому питання дисципліни повинно бути суворим, щоб діти чітко знали і виконували правила поведінки.

Колонія не повинна уникати зв’язків з колишніми вихованцями після закінчення терміну їх перебування в ній, а навпаки, підтримувати їх як морально, так і матеріально, оскільки результат виховної роботи може зникати через невдачі, що спіткали вихованців у перші дні їхнього самостійного життя. А це, перш за все, можна владнати через працевлаштування та надання мінімальних умов соціального забезпечення на державному рівні.

Щодо образу соціального вихователя, то він, на думку О. Попова, повинен бути широко освіченою людиною, здатною на основі науково обґрунтованого світогляду підійти, з одного боку, до тих вимог, які висуває перед ним сучасна наукова педагогіка, а з іншого – до тих вимог, які ставить перед ним дитина. “Педагог соціального виховання має бути “педагогом з педагогікою”: він мусить знати науково душу й тіло дитини умови її зростання й розвитку, вплив середовища на дитину, науково обґрунтовані методи підходу до дитини, одне слово – увесь цикл знань, який умовно можна об’єднати в назві “педагогіка”... не схоластична квазі-педагогіка – “рецептура виховання”, а те, що високо піднесено дев’ятим валом сучасного педологічного руху” [4, с. 284].

З цього приводу Я. Чепіга писав, що “практичне пристосування всіх систем приводило до руйнування думок великих творців тільки через те, що ґрунт, себто сама дитина, не була зрозуміла вихователям, як того вимагали ці системи. Тепер вивчення природи дитини, а одночасно й утворення системи освіти та виховання стало завданням експериментальної педагогіки, або педології, а знайомство зі здобутками її однаково потрібне і педагогові, і батькові, і кожному громадському діячеві” [9, с. 5].

Таким чином, новий педагог-соцвихователь мав бути перш за все організатором-керівником динаміки дитинства, дитячого колективу, дитячого руху – зі всіма виховательними моментами цієї “динаміки”.

Отже, головною умовою ефективності практичної педологічної роботи була, безумовно, педологізація свідомості педагогічних працівників. У зв’язку з цим заклади, які входили до системи педологічної служби, проводили педологічну просвіту вчителів і вихователів, вживали заходи щодо координації зусиль педологічних працівників і педагогів.

Висновки. Вважаємо, що знання єдності соціального й біологічного в духовному розвитку особистості вкрай потрібні не тільки вчителям, а й батькам. Тому науковим працівникам, педагогам, батькам, громадськості при вивченні питання зростання людини треба усвідомити важливість ідей про глибоке й всебічне знання психічного та фізичного розвитку дитини як основи її успішного навчання й виховання, підготовки до життя і праці.

Як бачимо, Декларація про соціальне виховання дітей об’єднувала наукові досягнення педології та ідею соціального виховання й тим самим певною мірою визначила тенденції розвитку педологічної теорії й практики в Україні. Займаючись складним питанням важкого дитинства, представники саме педології втілювали результати своїх досліджень у методичні розробки, технології та концепції навчання й виховання, що свідчить про їхні намагання повноцінно реалізувати права кожної дитини.

Для того, щоб простежити зв’язок досліджень українських педологів із нинішньою практикою розробки ідей цілісного дослідження особистості дитини, на нашу думку, необхідно відмовитися від частковості і поверховості більшості суджень сучасних учених про педологію, що пояснюється переважно тим, що нехтується коріння ґрунтовних ідей педології та інтелектуальний контекст їх виникнення й існування.

Список використаної літератури

1. Декларация Народного комиссариата просвещения УССР о социальном воспитании детей / [сост. Н.П. Калениченко] // Антология педагогической мысли Украинской ССР. – М. : Педагогика, 1988. – С. 460–464.
2. Залкинд А.Б. Основные вопросы педологии / А.Б. Залкинд. – М. : Работник просвещения, 1929. – 83 с.
3. Макаренко А.С. О некоторых проблемах теории и практики воспитания : пед. соч. : в 8 т. / А.С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – С. 136–144.
4. Маловідомі першоджерела укр. педагогіки (друга половина XIX–XX ст.) [Текст] : хрестоматія / упоряд. Л.Д. Березовська. – К. : Науковий світ, 2003. – 418 с.
5. Мамонтов Я. Право держави і право дитини з приводу “Декларації Наркомосвіти УРСР про соціальне виховання дітей” / Я. Мамонтов // Соціальне виховання. – 1922. – № 1. – С. 34–42.
6. Ольшанский Б. Как вести личное дело воспитанника детдома / Б. Ольшанский // Детский дом. – 1930. – № 8–10. – С. 73–76.
7. Ольшанский Б. Установы для соціально-занедбаних дітей / Б. Ольшанский // Радянська освіта. – 1927. – № 8–9. – С. 8–16.
8. Ольшанский Б. Педолого-педагогическая консультация детдома / Б. Ольшанский // Детский дом. – 1930. – № 8–9. – С. 21–23.
9. Чепіга Я. Вільна школа та ідеї здійснення їх в практиці / Я. Чепіга. – К., 1918. – 37 с.

Литвина Ю.С. Особенности организации работы педологов в системе социального воспитания в 20–30-е гг. XX в.

В статье рассмотрены и проанализированы основные подходы, формы и особенности работы педологов в системе социального воспитания в 20–30-е гг. XX в., приведены некоторые примеры педологического изучения ребенка, а также представлен образ социального воспитателя согласно с педологическими концепциями. Определены возможности применения достижений системы социального воспитания прошлого столетия в современной системе образования и воспитания.

Ключевые слова: индивидуальное дело, педологическая мысль, саморазвитие, социальная адаптация, социальное воспитание.

Lytvyna Yu. The peculiarities of organization of pedologues' work in the system of social education in 20–30s years of the XX century

In the article the main approaches, forms and peculiarities of pedologues' work in the system of social education in 20–30s years of the XX century have been considered and analyzed, some examples of child pedological study have been shown and the image of a social educator according to the pedological conception has been presented. The opportunities of application of social education system achievements of the last century in the modern education and upbringing system have been determined.

Key words: pedological thought, personal file, self-development, social adaptation, social education.